

Anna Maria Hällgren: *Skåda all världens uselhet: Visuell pedagogik och reformism i det sena 1800-talets populärkultur*. Gidlunds förlag, Möklinta 2013. 200 s., ill. English summary. ISBN 978-91-7844-870-8.

I slutet av 1800- och början av 1900-talet flödade rapporter om alla de farsoter som sades präglade snabbt växande storstäderna runt om i Europa. De sociala problem som faktiskt existerade var av både strukturell och individuell natur, men allt som oftast anlades ett moraliskt och ideologiskt perspektiv och ansvar som var ett uttryck för det etablerade samhällsskiktets föreställningar. Blotta åsynen av de ”lägre klasserna” utgjorde såväl ett politiskt som ett medicinskt hot mot den rådande samhällsordningen. De europeiska storstäderna, inklusive Stockholm, skildrades som fysiska rum fyllda med potentiella hot som fattigdom, pestsmitta, prostitution, kriminalitet och fördärliga nöjen. De prostituerade kvinnorna antogs inte endast vara bärare av veneriska sjukdomar utan även bärare av ”moralisk smitta”. I vad, som i forskningen och den aktuella tidens samhällsdebatt, brukar beskrivas som den ”sociala frågan” rymdes en rad delfrågor såsom arbetarnas sociala och moraliska förhållanden, bostadsfrågan, hälsofrågan eller utbildningsfrågan.

Den ”sociala frågan”, som inte sällan var en urban problemställning var även tacksam att visualisera, att lyfta fram och problematisera i olika medier. Även om den överväldigande majoriteten svenska medborgare fortfarande bodde på landsbygden mot slutet av 1800-talet skedde trots allt en allt snabbare inflyttning till städerna, där den framväxande industriproduktionen i huvudsak förlades, och där den nya arbetarklassen förtjänade sitt dagliga bröd. I städerna, särskilt i huvudstaden, växte dessa nya medier fram såsom panoramor, stereoskopvisningar och resande attraktioner. Dessa populärkulturella fenomen var dels ett resultat av den tekniska utvecklingen, dels ett resultat av att den kunde finna en publik i den expanderande borgerliga medelklassen. Populärkulturen riktade sig i regel till alla klasser, vilket kan sägas gå i en demokratisk riktning, men i praktiken krävde den en bildad och moraliskt högstående medborgare, helst en manlig sådan. Observatören av dessa populärkulturella medier kunde inte gärna utgöra vem som helst, och denne observatör var dessutom i starkt behov av vägledning, socialt och moraliskt.

Denne ”observatör” står i centrum för konstvetaren

Anna-Maria Hällgrens intagande avhandling om den visuella pedagogik som utgjorde en del av den sociala reformismen mot slutet av 1800-talet. Hällgrens syfte med avhandlingen är, som hon själv anger, ”trefaldigt”, nämligen att ”urskilja de pedagogiska överväganden som underbyggde populärkulturella representationer av sociala problem”, att ”frilägga förhållandet mellan de pedagogiska överväganden som underbyggde representationerna av sociala problem och det problem av visuell karaktär som knöts till storstäderna” samt att ”påvisa hur den observatör som tilltalades i populärkulturen gjordes delaktig i dåtidens samhällsreformistiska strävanden”. Med det sistnämnda syftet vill hon ge ett bidrag till den politiska historien, och i övrigt förklara hur seendet kan historiseras och att i förhållande till forskningen om sociala problem, för den aktuella perioden, påvisa behovet av att sammanföra seendets betydelse för vår förståelse av de sociala problemen.

Det kanske mest centrala begreppet som Hällgren lanserar är ”populärkulturell reformism”, och detta begrepp måste förstås i ljuset av observatörens betydelse och vad man genom de nya medierna kunde visualisera och pedagogiskt belysa. Med ”populärkultur” avser avhandlingsförfattaren en bestämd empirisk kategori som främst syftar på en kommersiellt inriktad nöjesindustri i storstäderna, en nöjesindustri som krävde ett visst ekonomiskt kapital av sina besökare. Storstäderna med sina alltmer utbredda nöjen kunde även bidra till ett slags ”visuell överstimulering”, med mångskiftande intryck, ständig cirkulation och rörelse i ett allt mer accelererande tempo. Ett vittnesmål över denna ”moderna” utveckling gör författaren August Strindberg när han besöker Paris på 1890-talet, vilket slutar i att författaren måste vila av utmattning i och med alla sinnesintryck han utsätts för i storstadens brus.

Ett viktigt syfte med de olika populärkulturella medier som fanns till hands såsom satiriska tidskrifter eller Svenska Panoptikon var att utgöra moraliska exempel, att dels fungera som en varning för den enskilde, dels visa på en oroande samhällsutveckling. Ett exempel som Hällgren behandlar utgör serietablån ”Brott och straff” på Svenska Panoptikon, där fyra scener skall visa på hur brott (ett mord som begåtts i anslutning till ett misslyckat inbrott) leder till arrestering, konfrontation med offret, gärningsmannens omgivande av en abbé samt gärningsmannens sörjande moder. Samtliga aktörer som berördes av brottet visades upp i tablån: offret, den anklagade, vänner och anhöriga. Det ”utsvävande liv” som gärningsmannen levde kunde leda fram till så-

dana olycksaliga livsöden, och dessutom kunde dessa livsöden drabba oss alla om vi inte håller oss borta från ”omoraliskt levande”. Observatören av dessa tablåer skulle både få en lektion i hur olika omoraliska livsöden kunde äga rum, men samtidigt kunde ett varningens finger höjas för hur det kan gå om man inte håller sig på den ”rätta vägen” i sin livsföring.

De populärkulturella representationerna var inte endast ett uttryck för *vad* observatören såg utan även för *hur* observatören skulle förstå det han eller hon såg. Besökaren skulle ledas rätt av en varsam hand och röst för att göra en önskad tolkning, en tolkning som var förenlig med sociala och moraliska överväganden. Det fanns med andra ord risk för en ”visuell felsyn” om seendet inte förenades med rätt sorts vägledning eller guidning. Ett koncensusförhållande var målet med dessa representationer, och för att uppnå koncensus var det av allra största vikt att ordna, kategorisera och namnge det visuella. Genom upprättandet av kategorier visar Hällgren på nödvändigheten av att sträva efter en distans mellan observatören och det som skall beskådas, tolkas och förstås.

Vad som tydligt visas och beskrivs i avhandlingen är det bildningssyfte som representationerna har, även

om den observatör som skulle bildas i regel endast var män. Det ansågs vara den manlige åskådaren som hade de bästa förutsättningarna att bli observatör, och de representationer som visades var normerande, inget tvivel råder om den saken.

Hällgrens arbete är gediget och ger oss nya inblickar i det sena 1800-talets populärkultur utifrån observatörens blick. Denna normerande blick står i fokus snarare än de företeelser som blicken skulle riktas mot. De populärkulturella fenomenen skulle både roa och oroa, både ge förströelse och bildning. Den normerande blicken var med nödvändighet distanserad, vilket ligger i sakens natur, då den bildade observatören aldrig skulle komma *för* nära det studerade objektet med risk att själv bli indragen i ”smittan” eller det ”moraliska fördärvet”.

Den ”sociala frågan” har studerats av bl.a. historiker, idéhistoriker och etnologer, men här har vi fått en intresseväckande aspekt, visualiteten och den bildade observatören från ett konstvetenskapligt perspektiv, vilket fyller en viktig kunskapslucka kring denna tematik.

Henrik Brissman, Lund